

II. Szilveszter pápa és a Szent István-i Magyarország

HAVAS LÁSZLÓ

1939-ben született Budapestén. Klasszika-filológus, ókortörténész. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Klasszika-filológiai Tanszékének tanszékvezető tanára.

¹Dolgozatom több gondolata további részletes irodalommal megtalálható ebben az írásomban: *A klasszikus római történetírás hatása a magyarországi latin nyelvű irodalom kezdeteire*. ITK, 104, 2000, 539–572.

**II. Szilveszter pápa és
III. Ottó német-római
császár**

Gerbert d’Aurillac, vagyis II. Szilveszter pápa 1003. május 12-én halt meg Rómában, a Lateránban, és az ottani Szent János katedrálisban temették el. A nagy teológus és tudós fontos szerepet játszott a középkori magyar királyság megteremtésében is. Különösen aktuális tehát jobban megismernünk annak a nagy európai humanistának a történelmi szerepét, akinek tevékenysége szorosan kapcsolódik a középkori történelmi Magyarországhoz, mely regionális nagyhatalomként igazi jelentőséggel bírt Közép- és Kelet-Európának Nyugat- és Dél-Európához fűződő kapcsolata alakításában.

Miként tudjuk,¹ Szent István a koronát a Rómában székelő II. Szilveszter pápától kérte és kapta, nem pedig a német-római császártól, mert a germán részről történő megkoronázás a magyar uralkodóról mintegy vazallus-képet alakíthatott volna ki. Ebben a vonatkozásban persze a nagy történelmi előképről sem feledkezhetünk meg, hiszen Nagy Károly is a pápával koronázta magát a rómaiak császárává. Mindezzel persze nem kívánom azt állítani, hogy a magyar uralkodó a pápa és a német-római császár konfliktusából kívánt volna hasznot húzni, miként azt a közelmúltig több magyar történész is megpróbálta bebizonyítani, teljesen történetietlen módon. Kr. u. 1000 tájékán ugyanis II. Szilveszter és III. Ottó a legteljesebb összhangban működtek együtt, így köszöntve közösen Rómában az új ezredévet is. Ez teljesen természetes, hiszen éppen III. Ottó tette meg pápává nevelőjét, az egyszerű családból származó Gerbert d’Aurillacot, aki a pápai trón előtt Reims és Ravenna érseke volt. Az új pápa hivatalában is megmaradt a császár hívének, nagy hatást gyakorolva rá, s a császár egykori mestere elképzeléseinek is megfelelően álmodott egy egységes és egyetemes új Római Birodalom megteremtéséről, egy olyan átfogó keresztény államról, amely Bizáncal is szoros egységet alkot. Nem véletlen, hogy a császár Rómát tette meg saját fővárosává is, s egyidejűleg maga is támogatta a későbbi Szent Istvánnak magyar királyként való megkoronázását. Ha tehát elfogadjuk azt a közlést, amely a Hartvik-féle Szent István-legendából származik, és amelyet egyébként újabban többen vitatnak, miszerint a magyar fejedelem koronáját valóban Róma

**A kibontakozó
magyar királyi udvar
műveltsége**

püspökétől kapta, akkor ez a tény pusztán azt bizonyítja, hogy a magyar uralkodó szemében egyfelől a kereszténység, másfelől az állami önállóság jelentették a legfőbb értéket. Arról sem szabad persze megfeledkeznünk, hogy a pápához küldött magyar küldöttség nem pusztán a katolikus egyház fejének tisztelgett, hanem egyúttal a kor egyik legnagyobb tudósának és teológusának is, aki kitűnően ismerte nemcsak korának irodalmát, hanem a klaszszikus műveltséget is (kommentárt írt Porphyrios *Isagogájához*, „Bevezetéséhez”, valamint Arisztotelész latinra fordított műveihhez). A kibontakozó magyar királyi udvar műveltsége ugyanis véleményünk szerint jól egybevághat ezzel a lehetséges értelmezéssel, rációval arra a nálunk igen elterjedt nézetre, hogy a korabeli magyar műveltség alacsony szinten állt volna. Az uralkodó udvarában ugyanis feltétlenül számolnunk kell egy olyan szellemi környezettel, amely nemcsak a kor általános nyugat- és dél-európai civilizációja felé, hanem a klasszikus kultúrára is nyitott volt. Természetesen ez a szellemi környezet alapvetően külföldiekből állt, akikre a Szent Istvánnak tulajdonított *Intelmek* kiemelt módon utal, megjelölésükre a *hospites* („vendégek”) szót használva. Az az egyházi személy, aki a király nevében Szent Imre számára az atya gondolatait megfogalmazta, joggal tulajdonít nagy jelentőséget ezeknek az „idegeneknek”, akiken elsősorban az új magyar állam területén megtelepedett klerikusokat és lovagokat érti.

**István királyá
koronázása**

Mindazonáltal ma is vannak olyan tudósok, akik kétségbe vonják, hogy István valóban a pápától kérte volna koronáját, s arra hivatkoznak, hogy az ilyen közlést tartalmazó legenda jóval az események után íródott, némiképpen meghamisítva a valódi tényeket. Azok a kutatók, akik ezt a negatív álláspontot képviselik, elképzelésüket egy német krónikás, a merseburgi Thietmar egyik mondatával igyekeznek alátámasztani, aki szerint István a koronát és a jóváhagyást a császár kegyelméből és biztatására kapta volna meg. Szerintük ez azt jelentené, hogy maga III. Ottó volt az, aki Istvánnak a koronát elküldötte. Valójában ez az értelmezés kevésbé valószínű, mert mint Kristó Gyula is állítja,² III. Ottónak aligha volt szüksége saját maga biztatására, azaz a koronát valójában mégis a pápának kellett küldenie; az ő intézkedéséhez társult III. Ottó császár kegyes jóváhagyása, sőt biztatása is, azaz megítélésem szerint a merseburgi krónikás adata valójában azt igazolja, hogy István számára a koronát II. Szilveszter pápa küldte el a német-római császár jóváhagyásával és támogató ösztönzésével.

²Szent István király.
Vince Kiadó,
Budapest, 2001.

**II. Szilveszter pápa
politikai elképzelései**

II. Szilveszternek ez a feltételezhetően aktív szerepe István királyá koronázásában tökéletesen összhangban áll azokkal az egyéb adatokkal is, amelyeket Gerbert d’Aurillacnak politikai felfogásáról és gyakorlatáról tudunk, részben korábbi, részben pápai működése idejéről. A jeles humanista ugyanis igazi „királycsináló” volt, miként Gerbert d’Aurillacot egy mai limoges-i

³Gerbert 2000. *Une sagesse millénaire pour le siècle nouveau*. Géoeconomie, 17, mars 2001, 133–145, ahol a szerző további idevágó munkáinak adatai is megtalálhatók.

professzor, J.-P. Levet minősíti,³ hiszen közismert, hogy milyen befolyása volt arra, hogy Hugues Capet (Capet Hugó) legyen a francia király, és az is közismert, hogy Gerbert milyen jó kapcsolatot tartott fent Lengyelország, Kijev és Csehország fejedelmével is. A jeles egyházi és tudós személyiség tehát igazi nagypolitikai tényező volt, aki 987-ben elősegítette Hugues Capet megválasztását a francia trónra. Később III. Ottóval együtt támogatta a lengyel Boleszláv fejedelem ama törekvését is, hogy megszervezze Lengyelországban a római egyházat, jóllehet II. Szilveszternek voltak fenntartásai a lengyel fejedelemnek a királyságra támasztott igényével kapcsolatban, és elutasította, hogy elismerje őt ebben a méltóságában. Ugyancsak kapcsolatot tartott fenn a kijevi Rusz fejedelmével, Vlagyimirrel, akitől azt remélte, hogy majd odafigyel a Nyugat vallási eszményeire, s ilyen módon korlátozni fogja Bizánc befolyását ebben a térségben. Szilveszter pápa arra kérte továbbá az egyik észak-germán királyt, Olaf Tryggvasönt, hogy a latin ábécével váltsa fel a helyi rúna írást, mert csak így történhetik meg népének keresztény nemzetként való elismerése. Egyesek azt is aláhúzzák, hogy Gerbert Csehország népének is nagy figyelmet szentelt.

Bizáncig ívelő tervek

Mindezek eléggé közismert tények, amelyeket a szakirodalom általában fel is szokott vonultatni, szemben azzal a — megítélés szerint — jóval jelentősebb ténnyel, amelyet Hugues Capet egyik titkos levele tartalmaz. Ebben a titkos levélben, amely Gerbert d’Aurillac levelezésében maradt fenn, tehát nagy valószínűséggel saját maga írta mint a király titkára, az szerepel, hogy a francia uralkodó II. Bazil bizánci császártól és annak fivérével és uralkodótársától, Konstantintól megkérte az egyik bizánci hercegnő kezét, éspedig saját fia, Róbert számára. Vagyis Gerbert d’Aurillac politikai elképzelése Európa legnyugatibb részétől egészen Európa legkeletibb feléig, Bizáncig ívelt; ezt a hatalmas térséget kívánta valamiféle politikai egységbe vonni. Ezzel a kiváló humanista és teológus azt a példát kívánta továbbvinni, amely II. Ottó és bizánci felesége, Theophanu házassága révén valósult meg, s amely a Karoling-fejedelmek mintájára próbált meg egyfajta új szövetséget kialakítani a Nyugati és a Keleti Római Birodalom között. Hugues Capet, nagy valószínűséggel Gerbert d’Aurillac kezdeményezésére, olyan nem Karoling-fejedelem volt, aki arra törekedett, hogy szövetségre lépjen a bizánciakkal, s így ugyanolyan rangra kívánta volna emelni a születőben lévő „Capeting-házat”, mint amilyen megkülönböztetett pozíciója az Ottók családjának volt.

II. Szilveszter pápa ideálja: egy egységes Európa

Mindez amellettszól, hogy II. Szilveszter pápa politikai ideálja egy egységes Európa volt. Gerbert d’Aurillac azt hitte: lehetséges egy olyan egyetemes európai birodalom megteremtése, amely előbb létrehozza a békét, majd pedig megvalósítja azt a társadalmi és kulturális előrehaladást és igazságot, amelyet a

szeretet és a szociális gondoskodás koronáz meg. Számára az első feltétel a béke volt, amelynek megvalósulása minden szinten hozzájárul az államok életének zavartalan menetéhez. Így megteremthető Európa egysége, és pedig egyfelől a latin népek alapján, amelyekhez még hozzájárulnak a germánok és más barbárok is, feltéve, hogy megtörténik kereszténnyé válásuk, vagyis végbemegy evangelizációjuk, másfelől pedig természetesen Bizánc vonatkozásában is, amely ugyancsak a római civilizációnak társörököse. Erről tanúskodik a nagy humanista teológusnak tanítványához, az ifjú III. Ottóhoz írt egyik nyilatkozata, amely szerint van „valami isteni, amely abban nyilatkozik meg, hogy valaki, aki görögnek született, ám a birodalom tekintetében római, valamiféle örökletes jogon megszerzi magának a görög és a római bölcsesség egész kincsesházát”.

Az európai egység
előfutára

Nyilvánvaló tehát, hogy Gerbert d’Aurillac olyan római birodalom megszületésére vágyott, amely valóban egyetemes, és amely képes felidézni azt a hajdani birodalmat, amely egy nyugati részre és egy keleti egységre hullott szét. A „ezredév pápájá”-nak, miként a főpapot gyakran nevezni szokták, az az állandó gondja, hogy létrehozzon egy világbirodalmat, amely a maga idején valójában „globálisnak” számított volna, olyan módon valósítva ezt meg, hogy a meglévő birodalmi kereteket elsőrendűen Kelet felé terjesztette volna ki. Tehát II. Szilveszterre úgy tekinthetünk, mint ama ideál talán egyik első, vagy talán éppen legelső előfutára, amelyet ma próbálunk megvalósítani, s amelyet úgy szoktunk mostanság nevezni, mint *domus Europaeát*, vagyis mint „európai házat”, hivatalos nevén Európai Uniót.

István király
politikai törekvései

Az apostoli magyar király politikai törekvései abban az irányban haladtak, hogy beilleszkedjenek II. Szilveszter pápa látomásainak keretei közé. „Az ezredév pápája” képes volt rá, hogy szeresse Európa valamennyi népét, amelyeket egy olyan cél érdekében kívánt egyesíteni, hogy egy civilizáció közös hagyományán és általános értékrendjén belül a *humanitas* jegyében teremtsen meg egységét. Hasonlóképpen a magyar király is olyan királyságot kívánt megvalósítani, amelynek alapja a keresztény hit, s ilyen módon az ország képes beilleszkedni Krisztus misztikus testébe, vagyis abba a keresztény egyházba, amely a birodalmak közösségének alapja. Abban a királytükörben, amelyet a magyar uralkodó fiához, Imréhez intézett, a magyarok úgy jelennek meg, mint a kereszténység friss hajtása, mindazonáltal olyan népet alkotva, amely már túllépett gyermekkorán, az első sérülékeny éveken, s olyan erőteljes ifjúvá vált (*juvenis*), amely elég erős ahhoz, hogy ebbéli állapotában gyakorolja a hitét, és ezt érvényre juttassa más országok viszonylatában is, noha azok tekintetében éppen fiatalága miatt különleges ápolást igényel.

**A Magyar Királyság
mint Krisztus
testének része**

Mindez azt jelenti, hogy a Magyar Királyság — és ez az istváni irat egyik legfontosabb kérdése — része a *Corpus Christi*-nek, vagyis Krisztus ama testének, melynek gyarapítása magának a magyar királynak is éjjel és nappal kötelessége, akárcsak más keresztény császároknak, akik nevüket is erről a cselekedetükről kapták. Mint az *Intelmek*ben olvassuk: „*Unde quidem in primis reges augusti dicebantur, quia augebant ecclesiam.*” („Bizony elsősorban azért nevezték a királyokat felségeknek, mert gyarapításukkal fölségítették az egyházat.”)

**Az aranykor eszméje
az *Intelmek*ben**

⁴In: H. Krasser – E. A. Schmidt (kiad.):
Zeitgenosse Horaz. Der Dichter und seine Leser seit zwei Jahrtausenden.
Tübingen, 1996, 209.

Azzal, hogy a Magyar Királyság Krisztus testének részévé vált, lehetőséget kapott arra, hogy változást idézzon elő alkotóelemeinek korábbi állapotában. A múltban a magyarok élete háborúk között zajlott, ám ezentúl a magyar állam elkövetkezendő életkora minden bizonnyal a béke időszaka lesz, ellentétben a megelőző évezreddel, vagy legalábbis annak végső szakaszával. És ennek megfelelően az elkövetkezendő király uralma, aki István fia, Imre lesz, a koronás fő reményei szerint ugyancsak a béke periódusaként fogható fel, minthogy fiának egy békésebb világgal kell szembenéznie, ellentétben apjával, akinek fegyveres összeütközések jutottak osztályrészül. Ebben az *Intelmek*ben felbukkanó eszmében valójában az antik *aurea aetas* és *aureum saeculum*, vagyis az aranykor és az arany évszázad eszméjét fedezhetjük fel, azaz azt a történelemfelfogást, amely korábban a legklasszikusabb formában az Augustus korában élő és működő Vergilius és Horatius költészetében fogalmazódott meg, vagyis azoknál a római költőknél, akiket az *Intelmek* szerzője kétségkívül ismert, miként arra Horatius vonatkozásában Borzsák István mutatott rá.⁴ Szerintünk Vergilius hatása nem csupán az aranykor eszméjén keresztül befolyásolta az *Intelmek* szemléletét, hanem az egész *Aeneis* történelemfelfogása is hatással volt a magyar fejedelemtükörré. Ezzel magyarázható ugyanis, hogy a Szent István-féle *Intelmek* úgy utal Rómára, mint a Magyar Királyság megalapításának legközvetlenebb történelmi előzményére. Hogy Szent István felfogására a vergiliusi *Aeneis* történelemlátása volt messzesemenően hatással, az is utal, hogy Róma alapítójaként nem Romulusra céloz, mint aki a Római Birodalmat megteremtette, ami a legtermészetesebb megoldás lenne, hanem az Aeneadesre, és rajtuk keresztül magára Aeneasra. Ez a vergiliusi hősköltemény felfogásának felel meg, ahol Romulus mint a viszály (*discordia*) és a zsarnokság (*tyrannis*) megtestesülése, vagyis mint fivérének, Remusnak meggyilkolója a háttérbe kerül, miközben Róma és a birodalma valóságos megteremtőjeként és hordozójaként igazában Aeneas jelenik meg, aki nemcsak a rómaiak ősatyjaként tűnik fel, hanem Róma igazi megteremtőjeként is. A magyar uralkodótükör ebben persze nem kizárólag Vergiliust követte, hanem Gerbert d’Aurillac nyomán is járt, aki ugyancsak gyakran idézte Vergiliust, és az általa posztulált béke korszakát ugyancsak a vergiliusi aranykor nyomán jellemezte.

**Az *Aeneis*
történelemfelfogása
az *Intelmek*ben**

Tehát a Szent Imre előtt fölc sillanó új békeperiódus a Szent István-i *Intelmekben* egyszerre állítható párhuzamba a vergiliusi IV. *ecloga* megszülető gyermeke által bejelentett új aranykorral, és azzal a *novum aureum saeculum*mal, amelynek elindítója II. Szilveszter pápa szemében saját tanítványa, az ifjú III. Ottó császár. Vagyis a magyar fejedelmükör gondolati párhuzamai egyszerre lelhetők fel az Augustus-kori költészetben és a közel egykorú, az ezredfordulóhoz kapcsolódó Gerbert d’ Aurillac politikai koncepciójában. Hogy a Szent István-i *Intelmek* eszmeileg mennyire szorosan kapcsolódik a II. Szilveszterre is hatást gyakorló vergiliusi *Aeneis*hez, arról egy további gondolati párhuzam is tanúsodik. Az *Aeneis* XII. énekében Aeneas a következő tanáccsal fordul fiához, Ascaniushoz: „Disce puer, virtutem ex me verumque laborem, / fortunam ex aliis.” (435–436) — „Gyermek, férfierényt és túrni nehéz veszedelmet, / íme, tanulhatsz tőlem. Másoktól a szerencsét” (Kartal Zsuzsa fordítása).

**A tiszteletreméltó
ősök utánzása**

Mint látjuk, ezek az Aeneas szájába adott szavak szinte maguk is valamilyen fejedelmükör féleséget fogalmazznak meg, amelynek a mása jelenik meg ezek után Szent Istvánnál, aki gyermekének ugyancsak egyfelől a nehéz feladatok elvállalását (*labor*), másfelől a férfierények gyakorlását (*virtutes*) kívánja megtanítani, köztük mindenekelőtt azt a *pietast*, kegyességet, amelyet a vergiliusi Aeneas is megtestesített, s amelyet a magyar király ugyancsak nélkülözhetetlennek tart a *tyrannis* elkerülése céljából fia, Imre számára. A béke megteremtése azonban mindenekelőtt az előző uralkodók és a tiszteletreméltó ősök utánzásával válik lehetővé, ami azt jelenti, hogy Szent István itt nem a maga harcos példáját kínálja fel gyermekének, hanem azokét a keresztény császárokét, akiknek már sikerült valamikor megvalósítaniuk egyfajta aranykori állapotokat. Imrének is tehát, akárcsak Ascaniusnak, nem apjától, hanem „másoktól” kell megtanulnia a szerencsét.

⁵Tudtommal az írás még nem jelent meg, előadásként elhangzott Piliscsabán és Debrecenben.

Ez a gondolat — mint arra a Marburgban élő jeles magyar tudós, Köves-Zulauf Tamás rámutatott — csak Vergiliusnál fordul elő, s ebben követi őt azután Zrínyi Miklós a *Szigeti veszedelmében*.⁵ A magyar tudós megállapítását mi most annyiban egészíthetjük ki, hogy a vergiliusi eszme az irodalomban Zrínyi Miklóson kívül még a Szent István-i *Intelmekben* is felismerhető, nyilván ugyancsak mint a vergiliusi szellemiség örökségéért.

**A soknyelvű és
kulturálisan sokszínű
ország eszménye**

A Szent István-i tanításnak tehát az a lényege, hogy a pogány vad és nomád állapot helyett egy olyan keresztény magyar királyságot kell fenntartani és megőrizni, amely szerves része a *Corpus Christinek*, vagyis egy olyan országra van szükség, amely ennek megfelelően belső harmónián alapul, és képes arra, hogy tiszteletet parancsoljon magának mind a külső, mind a belső ellenséggel szemben. A kérdés ennek megfelelően mindenekelőtt az, hogy maga a király miként tudja ezt a feladatot megvalósítani, úgy hajtvva végre a kiemelt gyökeres fordulatot, hogy a ke-

reszténység a magyarság körében még valójában csak friss hajtás. Ez a mélyreható változás valójában csak egyetlen módon hajtható végre, ha az eredmény egy olyan multikulturális királyság, amely felhasználja ugyan a régit, ám egyúttal újat is teremt, ezáltal valósítva meg egy valóban *regnum (non) unius ling(a)e uniusque moris*, vagyis egy olyan királyságot, amely nem csupán egy nyelven és egyetlen kulturális hagyományon nyugszik. Az egész Szent István-i mű Imrének éppen ezt a soknyelvű és kulturálisan sokszínű országot mutatja fel példaképpen, ráadásul minden eszközzel ezt a jelleget hangsúlyozva. Ezt az összetett civilizációt hangsúlyozzák mind a klasszikus, mind a bibliai idézetek és reminisztenziák is. Ezt támasztja alá a fentebbi latin szövegidézet is, hiszen a *regnum (non) unius ling(a)e uniusque moris* kifejezés egy Kr. u. 2. századi római történetíróra, az afrikai származású Florusra megy vissza.

**A közös hiten alapuló
európai egység**

Ezen a ponton feltétlenül II. Szilveszter pápa eszményére kell gondolnunk, aki egy olyan európai egységet szeretett volna létrehozni, amely mindenekelőtt azokon az országokon nyugodott volna, amelyeknek közös hite volt a kereszténység, s amelyeknek volt egy közös civilizációja is, egy olyan kultúra, amely egyesítette a különféle görög-római, valamint regionális elemeket, ám ugyanakkor ezek az országok szükségképpen különböztek is egymástól mind nyelvükben, mind helyi sajátosságaikban, hagyományaikban, miközben függetlenségüket is megőrizték volna. Ebben az összefüggésben érthetjük meg igazán azt az *Intelmekben* felbukkanó állásfoglalást, amelyet a magyar király vall a független monarchiáról. Itt ugyanis a szerző a következő kérdést teszi fel, mindjárt meg is válaszolva önmagának: *Quis Gr(a)ecus reget Latinos Gr(a)ecis moribus, aut quis Latinus reget Gr(a)ecos Latinis moribus? Nullus. (Ki lenne az a görög, aki a latínokat görög törvények alapján kormányozná, vagy pedig ki lenne az a latín, aki a görögöket latin törvények alapján igazgatná? — Senki.)*

**A Magyar Királyság
közvetítő szerepe**

Ebben a retorikus megfogalmazásban nemcsak a Római Birodalom kelet felé való terjeszkedésének leplezett elutasítását láthatjuk, hanem azt a szándékot is, amely a keleti ortodoxiát egyértelműen igyekszik a maga történelmileg kialakult keretei közé szorítani, s egyúttal ebben a kijelentésben jól érzékelhetjük az önálló és független ország követelményének nyomatékos megfogalmazását is. Szent István tehát a magyar királynak és országának egy olyan közvetítő szerepet szánt, amely hidat vert volna a két nagy keresztény kultúra és a kétféle típusú monarchikus államrendezkedés közé. A magyar király ennek megfelelően joggal érdemelte ki mind a római egyház, mind a görögkeleti egyház elismerését. Istvánt ennek megfelelően kanonizálta Róma 1083-ban. Másfelől viszont az is érthető, hogy 2000-ben a második millennium alkalmával az ortodox egyház is a szentek közé emelte azt a magyar királyt, aki mindig autonóm módon igyeke-

zett eljárni az egyházszervezésben, annak ellenére, hogy a pápával is próbálta mindig megőrizni jó kapcsolatát. Jelképesen hasonlót fejez ki a Szent Istvánnak tulajdonított Szent Korona is, egyfelől a maga bizánci alsó egységével, másfelől pedig latin felső részével, még akkor is, hogy ha tudjuk, hogy ezt a koronát maga Szent István soha nem viselte. Mindez azt jelenti, hogy bár a magyar király általában szorososan igyekezett kapcsolódni mind Gerbert d'Aurillac, mind tanítványa, III. Ottó politikai koncepciójához, mindazonáltal képes volt azt önállóan kezelni, sajátos irányba módosítani, úgy, ahogy az egy igazán nagy államférfihez méltó volt.

II. Szilveszter pápa politikai levelezése

Ami az irodalmi formát illeti, a Szent Istvánnak tulajdonított munka ugyancsak igyekezett kamatoztatni a Gerbert d'Aurillac-féle hagyományokat. A pápa irodalmi hagyatékában nagy szerepet játszik a politikai levelezés, azaz gyakoriak az olyan levelek és egyéb írások, amelyeket a kor uralkodóihoz, államférfiaihoz, királynőihez stb. intézett. Gerbert levelei közt találunk olyan dokumentumokat, amelyek intelmeket és tanácsokat intéznek III. Ottóhoz vagy Hugues Capet-hoz, vagy más hasonló személyekhez, vagyis csupa olyan vezető személyhez, akik révén a pápa meg szeretne volna valósítani azokat a politikai terveit, amelyek egy sajátos európai egységet céloztak meg, azaz egy olyan egyetemes birodalmat, amely képes az általános béke megteremtésére. Ezeket a leveleket joggal lehet úgy felfogni, mint egyfajta miniatűr uralkodói tükröket és biztatásokat, amelyek széles horizontú politikai ideológiát fogalmaznak meg Európa korabeli politikai helyzetével kapcsolatban a Kr. u. 1. évezred végén és a 2. évezred kezdetén. Ebben a tekintetben elmondhatjuk, hogy II. Szilveszter ilyen jellegű levelei a megszülető magyarországi latin nyelvű irodalom számára is kijelölték az utat.

Az I. évezred végén jelentkező apokaliptikus víziók

⁶Gerbert d'Aurillac: *Le Pape de L' An Mil*. Paris, 1987. Ez Somorjai G. helyenként vitatható fordításában:

II. Szilveszter, az ezredik év pápája. Balassi Kiadó, Budapest, 1999.

II. Szilveszter politikai elképzelésével kapcsolatban szokás beszélni egyfajta optimizmusról, ahogy azt már P. Riché hangsúlyozta,⁶ kijelentvén, hogy Gerbert nem fogadta el az I. évezred végén jelentkező apokaliptikus víziót. Ez a felfogás mégis vitatható, mert az ottói korszaknak ez a nagy humanistája többször is khiliasztikus nézeteket hangsúlyoz, vagyis a Kr. u. I. évezred végén maga is érzékelt bizonyos olyan jelenségeket, amelyek a világvége előzményeként foghatók fel. Ebben nincs is semmi különös, hiszen az ezredforduló valóban olyan korszak volt, amelyet igazából átjárt a millenarizmus vagy a khiliazmus gondolata, amely az Antikrisztus eljövételétől való félelmet jelentette. Különösen erősen megmutatkozott ez a gondolat a 10. században annál az Adso Dervensisnél (Montier-en-Der-i Adsonál), aki azt hirdette, hogy az Antikrisztus székhelye és fővárosa Jeruzsálemben lesz, visszaállítván ott a templomot, és alávetve hatalmának a Kelet királyságát. Tudnunk kell, hogy Adso szoros levelező kapcsolatban állt Gerbert d'Aurillac-kal, így nem vélet-

⁷Itt és a továbbiakban az alábbi szövegkiadást használtuk: P. Riché – J. P. Caillet (ed.), Gerbert d'Aurillac: Correspondance I-II. Paris, 1993. Ellenőrzésképpen használtuk még: J. Havet (ed.): *Lettres de Gerbert*. Paris, 1889, illetve *The Letters of Gerbert*. N.Y., 1961, transl. with an introd. by H. Pratt Lattin.

Khiliasztikus nézetek II. Szilveszter pápa leveleiben

A keleti népek mint az Antikrisztus előhírnökei

⁸Szent István király *Intelmei és Törvényei*. SZIT, Budapest, 2000, ahol Bollók J. írta a bevezetőt és a magyarázatokat az *Intelmekhez*.

len, hogy az Antikrisztus mint a gonosz szelleme Gerbert víziójában is felbukkan. Gerbert leveleiben meg is találjuk ennek a világtértelemezésnek a lecsapódását. Egy 984-ből való levelében a humanista a következőképp vázolja fel Jeruzsálem helyzetét: Jeruzsálem panaszkodik sorsa miatt, azt kérve a keresztény világtól, hogy mentse meg a pogányoktól, akik felforgatják a szent helyeket, s oltalmat kér a Sátánnal szemben is, aki meg akarja fosztani Krisztust a maga dicsőségétől (XXVIII. levél).⁷

Egy másik levelében Gerbert, mégha azt Metz püspöke nevében írja is, úgy mutatja be Lotharingiai Károlyt, mint a Sátán képviselőjét, azzal fenyegetve meg őt, hogy zárva maradnak előtte az égi Jeruzsálem kapui, és maga a Szent Szűz fogja felszólítani, hogy elátkozottként távozzék ama örök tűzbe, amely a Sátán és angyalai számára van elkészítve (XXXI. levél). Egy további levelében, amely 988 elejéről származik, Gerbert arra buzdítja egyik művelt barátját, Konstantint, hogy harcoljon Belial fiai ellen. Tekintve, hogy Belialt a középkorban azonosították az Antikrisztussal, ez azt jelenti, hogy a „fény fiai”, vagyis a béke fiai, akik nem az emberbe, hanem magába Krisztusba vetik hitüket, Krisztus olyan hadseregét alkotják — beleértve magát Gerbert d'Aurillacot és híveit, mindenekelőtt III. Ottót és annak anyját —, amely igazából az Antikrisztus ellen harcol, hogy annak egy egyetemes katolikus birodalom megteremtésével vessen gátat (CXXXIX. levél).

Ilyen módon az I. évezred fordulóján a lehetséges eljövendő katasztrófa már a kapuk előtt látszott állni, az egész emberiséget fenyegetve. Adso, Gerbert levelező barátja, és sokan mások is ezt a rettenetes állapotot Góg és Magóg keleti népeinek megjelenéséhez kapcsolták. Mint tudjuk, a 10. században egyesek ezeket a népeket a magyarokkal azonosították, kijelentvén, hogy ők az Antikrisztus előhírnökei, akiket a korabeli keresztényeknek meg kell semmisíteniük. Ez jelenik meg az Auxerre-i Névtelen levelében is, jóllehet ő nem fogadja el ezt az álláspontot.

A létrejövő Magyar Királyságnak valójában azt kellett bizonyítania európai szinten, hogy a magyarok igazából nem az Antikrisztus támogatói, s István ezért is hangsúlyozta, hogy a Magyar Királyság valójában a kereszténység képviselője, amely nem képezi részét az Antikrisztus rémítő birodalmának. Ebben az értelemben figyelmezteti Szent István a fiát, Imrét, hogy ne hozzon létre tyrannist, mert ezzel helytelen irányba terelné az országot, s őt magát úgy lehetne tekinteni, mint *inimicus et ultort*, azaz mint „ellenséget és bosszúállót”. Bollók János helyesen mutatott rá,⁸ hogy a középkorban ezek a szavak a Sátán megjelölésére szolgáltak, s itt olyan kifejezésekről van szó, amelyek a zsoldárokból és Szent Jeromos bibliai magyarázataiban fordulnak elő. Mi ehhez már csak azt tesszük hozzá, hogy Gerbert d'Aurillac is ellenségnek, *hostis*nak nevezi az ördögöt, akinek maga is fontos szerepet tulajdonít a történelem menetében.

**Szent István országa,
a kereszténység
védőbástyája**

Mindez arra utal, hogy Szent István el kívánta háritani a népet fenyegető összeomlást, miként Gerbert d'Aurillacnak is az volt a szándéka, hogy megmentse az emberiséget egy egyetemes keresztény birodalomnak a létrehozásával: olyan birodalom révén, amely az imádság védőpajzsa mögött lel erőt a bölcsességben, a filozófiában és mindazokban a tudományokban, amelyek biztosítják a „fény fiai” számára „a lelkek kormányzásának művészetét” (LXVII. levél). Ilyen módon az ezredforduló időszakában, amikor a világvégét várták, és készek lettek volna a magyar nép megsemmisítésére az Antikrisztussal feltételezett állítólagos kapcsolatok ürügyén, Szent István képes volt országát a kereszténység védőbástyájává tenni, meggyőzve a keresztény országokat arról, hogy Magyarország valójában a kereszténység védelmezője. Mindezt nem csupán az *Intelmek* irodalmi propagandájával érte el, hanem főképpen politikai művével, egy olyan monarchiát teremtve meg, amely képes volt összebékíteni és egységbe vonni mind a klasszikus ókor, mind a korai középkor különféle politikai elméleteit és gyakorlatait, megvalósítva azok szintézisét.

**A bencések szerepe
István udvarában**

Ebben az értelemben István jó tanítványa volt II. Szilveszternek, mégha csak közvetlen formában is, lévén, hogy számára ezeket az eszméket és törekvéseket mindenek előtt udvarának papjai szolgáltatták, különösen azok a Benedek rendi szerzetesek, akiknek első magyarországi monostorát 996-ban hozták létre az egykori Szent Márton dombon, vagyis a mai Pannonhalmán. Ez az iskola azt a Cluny-i szellemiséget képviselte, amelynek maga Gerbert d'Aurillac is odaadó híve volt, lévén maga is Cluny-i szerzetes. Nem véletlen tehát, hogy Szent Istvánnak azok az eszméi, amelyek a más országokkal való kulturális kapcsolatok létrehozására irányultak, vagyis hogy miként illesse be országát a keresztény Európába, voltaképpen a Francia Királysáig nyúlnak vissza. Ennek bizonyítására hivatkozunk Odilóra, Cluny híres apátjára, aki maga is büszke volt rá, hogy kivívta a magyar király elismerését. A Chartres-i Fulbertus apát, Gerbert egyik másik levelező barátja ugyancsak támogatója volt az István irányításával kialakuló magyarországi egyházszervezésnek, könyvvel is megsegítve Bonipertust,⁹ Pécs ama püspökét, aki egy nehezen ellenőrizhető adat alapján az apostoli magyar király belső udvari papja volt, s ennek megfelelően esetleg akár az *Intelmek* megfogalmazásában is szerepet játszhatott. Mindezek a távolra mutató kapcsolatok István részéről teljesen tudatosak voltak, hiszen összeegyeztethetők voltak az általa sokra tartott Karoling-hagyományokkal is.

⁹L. C. MacKinney: *Bishop Fulbert and Education at The School of Chartres, Notre Dame*. Indiana, USA, 1957, 54, appendix 6.

**A Karoling-
hagyományok
tisztelte**

Ebben az összefüggésben kell megemlíteni a magyar királynak a Karoling tradíciókhoz való ragaszkodását is. Nemcsak megkoronázása tekintetében elevenítette fel Nagy Károly példáját, hanem annak temetkezési módját is követte, mert a frank császár úgynevezett Prosepina-szarkofágja és Szent István sírja egy-

**II. Szilveszter pápa
alakjának eltérő
megítélései**

aránt egy antik pogány sírláda keresztény szellemben történő át-
alakítása. Ahogy ezekben a síremlékekben pogány és keresztény
kultúra szerves egységgé alakul, ugyanúgy a Szent István-i
királytükörben is elválaszthatatlan módon fonódik össze és egé-
szíti ki egymást az antikvitás szellemi kultúrája, valamint a kö-
zépkeori Karoling és posztkaroling gondolkodás és annak formái.

Két olyan nagy politikus portréja bontakozik ki tehát előt-
tünk, akik a maguk módján mindketten úgy jelennek meg, mint
egyfelől a hit emberei, másfelől pedig, mint a *domus Europea*, va-
gyis az európai népek közös háza eszményének előfutárai. Ami
Szilvesztert illeti, ő ideológiailag igazából egy olyan rendszert
képviselet, amely az elmúlt évezred hekatombái után, amely kor
egymás után látta széthullani a modern ideológiai, politikai és
kulturális konstrukciókat, egyedül testesíti meg a régi Európá-
nak azt a mindmáig érvényes szellemi hagyatékát, amelyen az
egységes Európa valóban felépíthetőnek látszik, ahogy arra az
utóbbi időben különösen J-P. Levet figyelmeztetett (ld. fentebb).
Ezek után különösnek látszik, hogy Gerbert-t, ezt a jószándékú
embert a középkor folyamán igen eltérő módon értékelték. A le-
genda a muzulmán nekromanták egyik tanítványává tette meg,
aki úgy jelenik meg, mint valami varázsló, mint valami boszor-
kány, az ördög cinkosa és a Sátán szolgája. Föl kell tehát ten-
nünk a kérdést: honnan származik ez az elképzelés? Az ezredév
pápájának ezt az értékelését általában különleges tudásával
szokták összefüggésbe hozni, amelynek természettudományos
megalapozottsága a humanista személyét mint egyfajta Faustot
látszik feltüntetni. Ez az értelmezés nemhogy nem zárható ki, de
nagyon is valószínű. Ám a magunk részéről egy másik lehetősé-
get is föl kell vetnünk, tudniillik II. Szilveszternek a magya-
rokkal fennálló kapcsolatait, akiket az Antikrisztus népének tekin-
tettek az ezredfordulón, azonosítva őket a Jelenések könyve ama
megjósolt népével, akik a világvégén fellázadt népek között jelen-
nek meg mint Góg és Magóg népei. Ezért egyesek valóban értel-
mezhetnék úgy, hogy a pápa igazából az Antikrisztussal rokonszen-
vez. Sajnos, ez a kedvezőtlen megítélés részben mind a mai napig
tovább élt, főképp azt hangoztatva II. Szilveszterrel szemben, hogy
hajlamos volt az intrikára, a kétszínűségre, mi több, az árulásra.
Mégis, napjainkban mind többen szolgáltatnak igazságot az ezre-
dév pápájának, a nagy humanistának és polikusnak. Ezen kedve-
ző fordulat jegyében egyre többen tekintenek rá úgy, mint az egy-
séges Európa szellemének egyik kezdeményezőjére; sok tekintetben
II. János Pál pápa törekvéseinek előfutáraként tűnik fel. Ezért re-
mélhetjük, hogy miként II. Szilveszter megtalálta méltó helyét a
páneurópai szellemi örökségben, ugyanúgy mi magyarok is, akik
remélhetőleg jó úton vagyunk az Európába való visszaintegráló-
dás tekintetében, kellőképpen elismerjük majd az ezredév pápájá-
nak érdemeit a magyar államiság és kultúra kialakításában.

**Az egységes Európa
eszméjének egyik
kezdeményezője**